

ระดับชาติ

ด้านพุทธศาสนาและปรัชญา

ห้องประชุมย่อยที่ ๖ ห้อง ๓๐๒-๓๐๓

อาคาร ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)

National Conference Group 06 : Buddhist Studies and Philosophy

(Room 302-303)

ผู้ทรงคุณวุฒิ :

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีระพงษ์ มีไธสง
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

การปรับใช้โอสถในเภสัชชันธกะเพื่อการรักษาโรคในปัจจุบัน
A Study Of Tradition Medicine In Theravada Buddhism As Found In
Bhesajjakhandhaka

พระครูอุดมวรปัญญา (กมล แสสนวิเศษ)*

ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน**

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อคือ ๑) เพื่อศึกษายาหรือโอสถในพระพุทธานุญาต ๒) เพื่อศึกษาวิธีการใช้ยาที่ปรากฏในเภสัชชันธกะ และ ๓) เพื่อศึกษาการปรับใช้โอสถในเภสัชชันธกะเพื่อการรักษาโรคในปัจจุบัน วิทยานิพนธ์นี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร จากการศึกษาพบว่า

ยา หมายถึง วัตถุหรือสารเคมีที่ใช้ในการรักษาโรคมักใช้เจ็บของมนุษย์และสัตว์ โดยต้องใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และศิลปะมาผนวกในการผสม ประปรุงแต่ง และแปรสภาพสารสำคัญและส่วนประกอบอื่นตามสูตร ในพระวินัยปิฎกแบ่งยาออกเป็นประเภทยากิน ยาทา ยาอม โอสถมีความสำคัญในการรักษาโรคทางกายและส่งผลต่อการรักษาโรคทางใจได้อีกด้วย

วิธีการใช้ยาที่ปรากฏในเภสัชชันธกะ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเภสัช ๕ ประการ เพื่อการรักษาโรคที่เกิดในฤดูต่างๆ ทรงอนุญาตน้ำดื่ม ๘ ประการ อนุญาตยามหาวิกขุ ๔ อย่าง รวมถึงการรักษาโรคด้วยการใช้น้ำปัสสาวะ

การปรับใช้ยาในเภสัชชันธกะเพื่อการรักษาโรค เป็นการใช้สมุนไพรบำบัดรักษา แทนการรักษาโรคด้วยวิธีการทางการแพทย์สมัยใหม่ โดยการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้สมุนไพร และร่วมหาแนวทางสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์พืชสมุนไพร เป็นการพัฒนาศักยภาพขององค์กร ชุมชน ให้เกิดความเข้มแข็ง และสามารถพึ่งพาตนเองได้

คำสำคัญ: โอสถ, เภสัชชันธกะ

* นิสิตหลักพุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

** อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

Abstract

This thesis is consist of three purposes : 1) to study the medicine or osatha in Theravada Buddhism. 2) To study how to use the drug in Bhesajjakhandhaka and 3) to study the application of the drug in the pharmaceutical Khan's fight for a cure at present. This thesis research papers According to studies, it has been found that

Drug refers to objects or chemicals used in the treatment of diseases of humans, animals and the need to integrate scientific knowledge and the art of mixing additives and processing material and other components, according to the formula. In Vinaya divide drugs into categories of topical oral drug salts are important in the treatment of physical ailments and diseases affecting the heart, too.

To use the drug in the Bhesajjakhandhka. The Buddha allowed five pharmaceutical for the treatment of various diseases in the water, he allowed eight are allowed four medical university Vegas rules, including treatment with the use of urine.

Application in pharmaceutical drug for the treatment of Bhesajjakhandhka. The use of herbal therapies with modern medical treatment. By studying the use of local herbs. And find ways to create mental Bureau for the conservation of medicinal plants. The development of a strong community organization.

Keywords: Medicine, Bhesajjakhandhaka

๑. บทนำ

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ให้นิยามความหมายของคำว่า โรคไว้ว่า ความเสียดแทงบุคคลใดเป็นโรค บุคคลนั้นมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสียดแทงอยู่ โรคเป็นสภาวะผิดปกติของร่างกายหรือจิตใจของสิ่งมีชีวิต ทำให้การทำงานของร่างกายเสียไปหรืออาจทำให้เกิดอันตรายถึงชีวิตได้^๑ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้มนุษย์สนใจและรู้จักตัวเองเป็นสำคัญ คือ รู้จักร่างกายและจิตใจของตน เพื่อที่จะได้บำรุงรักษาร่างกายและจิตใจให้ดำรงอยู่อย่างปกติสุข โดยปราศจากสิ่งที่คอยเสียดแทงอยู่ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้แบ่งประเภทของโรคออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ

---

^๑ อภิธมาจารย์กาสิกขา/มหาวรรค-ภาค-๒/๒-เภสัชขันธ์กะ, แหล่งที่มา : <https://ariyavinaya.wordpress> [๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๙].

ได้แก่^๒ โรคทางร่างกายและโรคทางจิตใจ ซึ่งโรคทางร่างกายประกอบด้วยโรคตามค่านิยาม (โรคที่คนเย้ยหยันและไม่เย้ยหยัน) และโรคตามอาการ (โรคที่เกิดขึ้นภายในและภายนอก ร่างกาย) ส่วนโรคทางจิตใจนั้น เป็นความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ นอกจากนี้ในคัมภีร์ พระไตรปิฎกยังได้ระบุถึงสมุฏฐานในการเกิดโรค ซึ่งหมายถึงการรู้ที่ตั้งแรกของการเกิดโรค สามารถจำแนกออกได้เป็น ๘ สมุฏฐาน^๓ อันประกอบด้วยธาตุสมุฏฐาน อุตุสมุฏฐาน อายุ สมุฏฐาน สัตวสมุฏฐาน วิธีสมุฏฐาน อาหารสมุฏฐาน จิตสมุฏฐาน และกรรมสมุฏฐาน นับเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์สาเหตุในการเกิดโรคในปัจจุบัน ทำให้สามารถรักษาโรคได้ อย่างถูกต้องวิธีการรักษาโรคในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น แบ่งออกเป็น ๔ วิธีการ^๔ ได้แก่ การ รักษาโรคด้วยสมุนไพร ทั้งจากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ, การรักษาโรคด้วยเทคนิค ประกอบด้วย การตัดกาย การนวดการปล่อยยอสุจิ การนัตถุยา การทายา และการผ่าตัด, การรักษาโรคด้วยการเจริญพระพุทธรูป และการรักษาโรคด้วยการบำเพ็ญเพียรทางจิต

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตุวันกรุงสาวัตถีตรัสกับ ภิกษุทั้งหลายว่า น้ำมูตรเน่า (ปัสสาวะ) อันระคนประกอบด้วยยาต่างๆบุรุษที่เป็นโรคผอม เหลือง (ดีซ่าน) มาถึงเข้าพวกชาวบ้านบอกเขาว่าบุรุษผู้เจริญน้ำมูตรเน่าอันผสมด้วยยาต่างๆ นี้ถ้าท่านหวังจะดื่มก็ดื่มเถิดน้ำมูตรเน่านั้นจักไม่ทำให้ท่านผู้ดื่มพอใจทั้งสี่ทั้งกลิ่นทั้งรสครั้น ท่านดื่มเข้าไปแล้วก็มีสุขบุรุษนั้นพิจารณาแล้วดื่มมิได้วางน้ำมูตรนั้นก็ไม่ได้ทำให้เขาผู้ดื่มพอใจ ทั้งสี่กลิ่นและรสครั้นดื่มแล้วก็มีสุขแม้ฉันใดเรากล่าวการสมาทานธรรมนี้มีทุกขีในปัจจุบันแต่ มีสุขเป็นวิบากในอนาคตว่ามีอุปมาฉันนั้นในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่าปัสสาวะจัดอยู่ในยาม หาวิกัญ ๔ อย่างคือ ๑ คุณ (อุจจาระ) ๒ มูตร (ปัสสาวะ) ๓ เถ้า ๔ ดิน^๕ ในบรรดายามหาวิกัญ ๔ อย่างนี้หากภิกษุเป็นไข้ไม่สบายเช่นคราวถูกงูกัดหากมีคนประเคนควรรับประเคนหากไม่มี คนประเคนก็ให้หยิบฉันเองได้ตั้งพระพุทธรูปจนว่าภิกษุทั้งหลายเราตถาคตอนุญาตให้ใช้ยาม หาวิกัญ ๔ อย่างนี้คือคุณมูตรเถ้าดิน^๖ หากภิกษุเป็นไข้ไม่สบายเป็นโรคผอมเหลือง (โรคดีซ่าน) พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้ดื่มยาผลสมอดองน้ำมูตรได้นอกจากนี้ในอรรถกถามูลปัญญาสาส์นยัง ได้กล่าวอธิบายไว้ว่าคำว่าน้ำมูตรคือน้ำมูตร(ปัสสาวะ) นั้นแหละ^๗

ในอรรถกถาอัฐฐนินบาตอังคตตรนิกายกล่าวไว้ว่าคำว่าน้ำมูตรหมายถึงมูตรอย่างใด อย่างหนึ่งแม้ที่ถือเอาในขณะนั้นก็เรียกว่ามูตรเหมือนกัน^๘ เพราะมีกลิ่นเหม็น

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๕/๑๖๙/๖๒.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๒/๙๗/๒๘๔.

^๘ พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๘.

ในอรรถกถาชาดกกล่าวไว้ว่าปัสสาวะแม้อยังมีน้ำอุ่นก็เรียกว่ามูตรสุนัขจึงจอกแม่เกิดในวันนั้นก็เรียกว่าสุนัขจึงจอกแก่เถาหัวด้วนแม้อยังอ่อนก็เรียกว่าเถาหัวเน่ากายแม่มจะมีสีเหมือนทองก็เรียกว่ากายเปื่อยเน่า^๙

ยาตองน้ำมูตรในปัจจัย ๔ เป็นของไม่มีโทษมีครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุทั้งหลายปัจจัย ๔ อย่างนี้มีค่าน้อยหาได้ง่ายและไม่มีโทษปัจจัย ๔ อย่างคือ^{๑๐}

- ๑) บรรดาจิวรบังสุกุลจิวรมีค่าน้อยหาได้ง่ายและไม่มีโทษ
- ๒) บรรดาโภชนะค่าข้าวที่หาได้ด้วยปลีแข้งมีค่าน้อยหาได้ง่ายและไม่มีโทษ
- ๓) บรรดาเสนาสนะ รุกขมูลเสนาสนะ (อยู่อาศัยโคนไม้) มีค่าน้อย หาได้ง่าย
- ๔) น้ำมูตรเป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิตน้ำมูตรมีความเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์

ทุกรูปที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา

เพราะมูตรจัดอยู่ในนิสสัย ๔ อย่างดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกคือ (ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต) มี ๔ อย่างคือ เที่ยวบิณฑบาต นุ่งห่มผ้าบังสุกุล อยู่อาศัยเสนาสนะคือ โคนไม้และฉันทาคือน้ำมูตรการดื่มน้ำปัสสาวะเยี่ยวยารักษาโรคนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลประมาณสองพันกว่าปีแล้วเมื่อครั้งสมัยที่การแพทย์ยังไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควรทั้งหาหมอที่จะรักษาโรคที่เกิดขึ้นนั้นให้หายหรือทุเลาไปด้วยการใช้ยา คือน้ำมูตรเยี่ยวยารักษาโรค

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาหาหรือโอสถในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาวิธีการใช้ยาที่ปรากฏในเภสัชขันธ์กะ
๓. เพื่อศึกษาการปรับใช้โอสถในเภสัชขันธ์กะเพื่อการรักษาโรคในปัจจุบัน

๓. ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary research) มี ขอบเขตการศึกษาดังนี้

๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาตามกรอบวัตถุประสงค์การวิจัย คือ

- ๑) ศึกษาเรื่องยาหรือโอสถในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒) ศึกษาเรื่องวิธีการใช้ยาที่ปรากฏในเภสัชขันธ์กะ
- ๓) ศึกษาการประยุกต์ใช้โอสถในเภสัชขันธ์กะเพื่อการรักษาโรคในปัจจุบัน

^๙ เรื่องเดียวกัน หน้า ๗.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๕.

๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะศึกษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และหนังสือตำราทางวิชาการ รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา อนุฎีกา หนังสือตำราทางวิชาการทางพระพุทธศาสนา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๔. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการแล้วนำมาวิเคราะห์พรรณนา และผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๔.๑ ศึกษาค้นคว้ารวบรวมจากเอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก

๔.๒ ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา วิทยานิพนธ์ ตำรา บทความทางวิชาการ รวมถึงเว็บไซต์ต่างๆในอินเทอร์เน็ตที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๔.๓ วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ และทุติยภูมิ ตามกรอบวัตถุประสงค์

๔.๔ จัดทำข้อมูล สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๔.๕ เสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนา (Descriptive Analysis)

๕. สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่องการใช้ไอสธในเภสัชชันระกะเพื่อการรักษาโรคในปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์ คือ (๑) เพื่อศึกษาหาหรือไอสธในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาวิธีการใช้ยาที่ปรากฏในเภสัชชันระกะ และ(๓) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้ไอสธในเภสัชชันระกะเพื่อการรักษาโรคในปัจจุบัน โดยวัตถุประสงค์ดังกล่าวมานี้สรุปได้ดังต่อไปนี้

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความเจ็บป่วยหรือโรคเป็น ๒ ประเภท คือ โรคทางกาย และโรคทางใจ ๑. โรคทางกาย ได้แก่ โรคที่เกิดขึ้นกับอวัยวะในส่วนต่างๆ ของร่างกาย เช่น โรคปวดศีรษะ โรคเจ็บตา โรคหืด โรคทางกายนี้มีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล และความไม่สมดุลของธาตุที่ ๔ โรคบางอย่างไม่ได้บอกวิธีการรักษาไว้ เช่น โรค ลมบ้าหมู โรคหืด แต่โรคบางอย่างบอกชื่อและวิธีการรักษาไว้ ได้แก่ โรคจิตสติดวงทวาร โรคท้องร้อง เป็นต้น ๒. โรคทางใจเกิดจากการที่จิตใจถูกครอบงำด้วยอุปกิเลสอาสวะ คือ ความโลภ ความโกรธและความหลง ความเสียใจ ที่เกิดจากการพลัดพรากจากของที่รักที่ชอบใจ ความคับแค้นใจ และความเจ็บป่วยที่มีในกายเพราะทำให้เกิดความทุกข์ทางใจ ในพระพุทธศาสนามีหลักในการรักษาโรคที่เกิดจากการป่วยมี ๒ แนวทางด้วยกัน คือ การรักษาด้วยยาสมุนไพรและการรักษาด้วยธรรมโอสธ ๑. สมุนไพรที่ใช้รักษาโรคของภิกษุนอกจากเภสัชทั้ง ๕ แล้วที่ปรากฏในพระไตรปิฎกยังประกอบด้วยพืชต่าง ๆ เช่น รากไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ น้ำฝาด

เกลือ มูลโค น้ำมันเหลวที่ได้จากสัตว์ เนื้อดิบ เลือดหมู มูลตร คุณ ถั่ว ถั่วดิน สัตว์ แร่ธาตุ สิ่งเหล่านี้ล้วนได้มาจากธรรมชาติที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างภายใน และมนุษย์ก็สามารถนำมาทำเป็นยารักษาโรคต่าง ๆ และบำรุงร่างกายได้ การรักษาด้วยยาสมุนไพร โดยการใช้สมุนไพรหลายชนิดผสมกันหลายอย่างมีทั้งใช้รับประทาน ใช้ทา ใช้หยอด ใช้ฉีด ยาหรือการสูดดมควัน ตลอดจนการใช้หยอดเข้าทางช่องจมูก การรักษาด้วยการผ่าตัด

ต้นไม้นี้แต่ละชนิดย่อมมีคุณสมบัติเฉพาะตัว การที่พระสงฆ์นำเอาพืชแต่ละชนิดมาปรุงเป็นยาเพื่อการบำบัดรักษาโรคทางกายจึงเป็นบทบาทสำคัญเพราะโรคนั้นเกิดขึ้นได้มากมาย หลากหลายชนิด การรักษาโรคสมัยใหม่บางชนิดไม่หายขาด เพราะเหตุแห่งธาตุของคนแต่ละพื้นที่นั้นแตกต่างกันบางโรครักษาด้วยยาสมุนไพรได้ผลดีก็มามาก การที่พระสงฆ์มีบทบาทต่อสังคมทั้งในด้านสาธารณสุข ด้วยการสงเคราะห์แก่ผู้เจ็บป่วยอันเกิดจากโรคพื้นฐาน คือ การไม่สมดุลของธาตุ ๔ ในร่างกาย พระสงฆ์คือผู้ศึกษาเรียนรู้มากมายจึงได้ปรุงยาเพื่อปรับสมดุลพื้นฐานของโรคให้เสมอกัน เมื่อใช้ได้ผลก็มีการแบ่งปันผู้อื่นใช้ จนเป็นที่ยอมรับของสังคม ชุมชน การให้การรักษาดูแลด้วยยาชนิด ทา ดม อบ และใช้รับประทานด้วยการนำเอาราก ผล ใบ เมล็ดของพืช นอกจากยาเพื่อการรักษาอาการเจ็บป่วยทางด้านร่างกาย แล้ว ยังให้ธรรมโอสธ คือยาที่ใช้รักษาทางด้านจิตใจด้วย โดยการใช้หลักธรรมมะไปประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน ทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติโดยการแนะนำของพระสงฆ์ นับเป็นการอนุเคราะห์และสงเคราะห์แก่สัตว์โลกอย่างแท้จริง หากพระสงฆ์รุ่นใหม่มีการอนุรักษ์และสืบทอดการใช้ยาจากสมุนไพรเพื่อการรักษาตนเอง เพื่อชุมชน สังคมก็จะอยู่เย็นเป็นสุขเท่ากันได้ ส่งเสริมและเพิ่มบทบาทของสาวกของพระตถาคตอย่างแท้จริง

๖. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องการปรับใช้โอสถในการใช้ยา เพื่อการรักษาโรคในปัจจุบัน พบประเด็นที่ควรเสนอแนะดังนี้

ในการดำเนินงานเกี่ยวกับโอสถในเภสัชชันรณะ พบว่า พระสงฆ์มีการใช้ลำต้น เครื่อง ใบ รากและลำต้น เนื่องจากว่าลักษณะของพืชสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์จากต้น ใบ ราก เครื่องมีการดำเนินงานได้ง่าย ไม่ว่าจะปลูกลงดินที่ทำเป็นสวนหย่อม การปลูกใส่กระถางก็สามารถกระทำได้ นอกจากจะเป็นสมุนไพรแล้วยังสามารถเป็นไม้ประดับเพื่อความสวยงาม ส่วนมากจะมีการปลูกเป็นสวนหย่อมหน้ากุฏิวัด รอบศาลาการเปรียญ โดยการบำรุงรักษาเป็นหน้าที่ของพระลูกวัด การเรียนรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติด้านสรรพคุณทางยามีการสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ หรือจากหมอยาแผนโบราณ

สมุนไพรโดยทั่วไปมีทั้งการใช้สดและการใช้แห้ง การใช้สดนั้นมีข้อดีตรงสะดวกใช้ง่าย แต่ว่าฤทธิ์การรักษาของยาไม่คงที่ ดังนั้นส่วนมากนิยมใช้แห้ง โดยเลือกเก็บยาสมุนไพรตามฤดูกาลเก็บของพืชแล้วนำมาแปรสภาพโดยผ่านขบวนการที่เหมาะสมเพื่อเก็บยาไว้ใช้ได้นาน

พืชที่ใช้เป็นยาสมุนไพรนั้น การแปรสภาพในชั้นต้น โดยมากใช้วิธีทำให้แห้ง วิธีทำให้แห้งมีวิธีตากแดดให้แห้ง วิธีอบให้แห้ง วิธีผึ่งให้แห้ง วิธีผึ่งให้แห้งในที่ร่ม เป็นต้น

ส่วนต่างๆ ของสมุนไพรมีวิธีการแปรสภาพดังนี้

๑. รากและส่วนที่อยู่ใต้ดิน ล้างดินและสิ่งสกปรกออกให้สะอาด เอารากฝอยออกให้หมด ถ้าเป็นพืชที่มีเนื้อแข็งหั่นเป็นชิ้นที่เหมาะสม ถ้าผ่านการให้ความร้อนแบบต้มหนึ่ง แล้วจะทำให้สะดวกในตอนทำให้แห้ง นำมาตัดเป็นชิ้น ๆ อบให้แห้งด้วยอุณหภูมิที่เหมาะสม

๒. เปลือก หั่นเป็นชิ้นขนาดพอดี ตากให้แห้ง

๓. ใบและทั้งต้น ใบพืชบางอย่างที่มีน้ำหอมระเหย ควรผึ่งอบไว้ในที่ร่ม ไม่ควรตากแดด และก่อนที่ว่าจะแห้งสนิท ควรมัดเป็นกำป้องกันการหลุดร่วงง่าย โดยทั่วไปเก็บใบหรือลำต้นมาล้างให้สะอาด แล้วนำมาตากแดดให้แห้งสนิท จากนั้นจึงเก็บให้มีดขีด ระวังอย่าให้ขึ้นรา

๔. ดอก หลังจากเก็บมาแล้ว ตากแห้งหรืออบให้แห้ง แต่ควรรักษารูปดอกไว้ให้สมบูรณ์ไม่ทำลายสูญเสียไป เช่น ดอกกานพลู

๕. ผล โดยทั่วไปเก็บแล้ว ก็ตากแดดให้แห้งได้เลย มีเพียงบางอย่างเท่านั้นที่ต้องหั่นเป็นชิ้นก่อนตาก หรืออบด้วยความร้อนก่อน

๖. เมล็ด เก็บผลมาตากให้แห้ง แล้วจึงเอาเปลือกออก เอากernel ออก เช่น ชุมเห็ดไทย บางอย่างเก็บแบบผลแห้งเลยก็มี

ข้อเสนอแนะในการใช้สมุนไพร

การใช้สมุนไพรให้ถูกต้อง ทั้งนี้เพราะสมุนไพรมีชื่อพ้องหรือซ้ำกันมาก โดยเฉพาะชื่อที่เรียกกันในแต่ละท้องถิ่นอาจแตกต่างกันออกไป ทำให้เกิดการสับสนได้ง่าย ดังนั้นจึงควรระวังการใช้สมุนไพรผิดต้น

๑. ใช้สมุนไพรให้ถูกส่วน ส่วนต่างๆของพืชมีฤทธิ์ต่างกัน ดังนั้นการใช้สมุนไพรควรเลือกใช้ส่วนของพืชให้ถูกต้องตามที่กำหนดไว้

๒. ใช้สมุนไพรให้ถูกขนาด การใช้สมุนไพรควรใช้ในขนาดที่ถูกต้องตามที่ระบุไว้

๓. ใช้สมุนไพรให้ถูกวิธี การใช้สมุนไพรแต่ละชนิดรักษาโรคนั้นมีวิธีใช้แตกต่างกันไป

๔. ใช้สมุนไพรให้ถูกกับโรค

๕. ไม่ควรใช้ยาเข้มข้นเกินไป

๖. ขนาดที่ระบุไว้ในตำรับมักเป็นของผู้ใหญ่ ดังนั้นถ้าใช้กับเด็กจึงควรลดขนาดลงตามส่วน

๗. การใช้ยาสมุนไพรไม่ควรตัดแปลงเพื่อความสะดวกของผู้ใช้

๘. เมื่อเริ่มใช้ยาสมุนไพรควรสังเกตอาการ หากพบว่ามีอาการผิดปกติเกิดขึ้นควรหยุดใช้ยา และรีบปรึกษาแพทย์แผนปัจจุบัน

๙. ไม่ควรใช้สมุนไพรนานเกินความจำเป็น เมื่อใช้ไปแล้วระยะหนึ่งอาการไม่ดีขึ้น ควรปรึกษาแพทย์

๑๐. ควรระมัดระวังในเรื่องความสะอาดของสมุนไพร ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมยา

๑๑. อาการโรคที่ไม่ควรใช้สมุนไพร โรคหัวใจ ความดันโลหิตสูง เบาหวาน สุนัขบ้า กัด กระจุกหัก ฯลฯ

๑๒. ควรที่จะสำรวจและศึกษาพืชสมุนไพรในพื้นที่ ที่กว้างมากกว่านี้ เพราะพื้นที่อื่นๆ อาจจะมีสมุนไพรอีกหลายชนิดที่ไม่รู้จักและมีประโยชน์

๑๓. ควรที่จะมีการส่งเสริมการปลูกพืชสมุนไพรในชุมชน สถานศึกษา วัด

๑๔. ควรที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรให้มากกว่าผู้ที่สนใจ และคนในท้องถิ่น

๑๕. ควรที่จะให้คนในชุมชนช่วยกันอนุรักษ์พืชสมุนไพรในท้องถิ่น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(ก) ข้อมูลปฐมภูมิ

ที่สนิกาย มหาวรรค. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ๒๕๓๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

(ข) ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

โกมาตรจึงเสถียรทรัพย์. แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖.

บรรจบ ชุณสวัสดิกุล, วิทยาศาสตร์ว่าด้วยน้ำปัสสาวะบำบัดโรค. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์รวมธรรมสาร, ๒๕๔๖.

เพ็ญภาทรทรัพย์เจริญ. สรุปรายงานการประชุมเชิงปฏิบัติการ. เรื่องการนวดไทยสำหรับเจ้าหน้าที่สาธารณสุข, ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓ .

พระพุทธิโสมพะ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นท์ติ้งจำกัด, ๒๕๔๖.

พระอุปติสสเถระ. วิมุตติมรรค แปลโดย พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พีระบุญจริง. การแพทย์แผนโบราณภูมิปัญญาบรรพชน. ราชบุรี : ธรรมรักษ์การพิมพ์, ๒๕๔๑.

สุขญา ยาสุกแสง. ยามหาวิภว ตอน น้ำปัสสาวะรักษาโรคได้. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรเนียวพรินเตอร์ มหาจุฬาบรรณาการ ท่าพระจันทร์, ๒๕๔๖.

สุวิชญ์ ปรัชญาปารมิตา, การแพทย์นอกระบบ ๑๗๗ทางเลือกไปสู่สุขภาพ. กรุงเทพฯ: หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๔๑.

วิไลพร ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระในด้านการบำบัดรักษาโรคแห่งชุมชน. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชามนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๑.

(๒) วิทยานิพนธ์/ดุษฎีนิพนธ์/สารนิพนธ์/รายงานการวิจัย :

พระมหาจรรยา สุทธิญา. พระพุทธศาสนากับการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. ๒๕๔๓.

พระมหาปองปรีดา ปรีบุญโณ (จำปาศรี). “การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระครูอินทสารวิจักษ์อินทสโร (กิจไร่). การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสภที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.